ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 327.5-327.7 (477)
http://doi.org/10.46869/2707-6776-2026-34-1

Толстов С.В.
https://orcid.org/0000-0001-9031-1600

КОНКУРЕНЦІЯ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ В УМОВАХ БАГАТОПОЛЯРНОЇ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ XXI СТ.: ТИПИ, ФОРМИ, МЕТОДИ

Відносини конкуренції та суперництва між провідними центрами сили належать до традиційних явищ міжнародних відносин. В змістовному відношенні конкуренція великих держав (GPC) відображає змагання їх правлячих кіл за вплив, владу, контроль над територіями, ресурсами, торговельними шляхами тощо. Важливу ознаку відносин між провідними державами становить прагнення найвпливовіших із них встановити режим гегемонії, що дозволяє претендувати на визначення правил і норм міжнародного порядку. Водночас характер і стійкість міжнародного порядку залежать або від стабільності гегемонічного режиму, або від досягнення компромісних домовленостей і формулювань у рамках режиму балансу сил.

Мета статті полягає у виявленні та систематизації причин і сучасних тенденцій конкуренції великих держав, класифікації їх форм і методів. Авторська концепція дослідження ґрунтується на емпіричному підтвердженні відповідності форм, методів та інтенсивності конкуренції великих держав до типу міжнародної системи. У статті розглянуто роль конкуренції між провідними державами у визначенні структурних факторів міжнародної системи та зміні загальних правил міжнародної взаємодії.

В результаті проведеного дослідження класифіковано універсальний перелік основних причин конкуренції великих держав, до якого входять боротьба за глобальне лідерство, доступ до ресурсів і ринків, інтереси забезпечення національної безпеки, регіональне домінування, технологічне домінування, ідеологічні (політико-аксіологічні) протиріччя.

В рамках класифікації основних форм та методів конкуренції великих держав упродовж першої чверті XXI ст. уточнено їх змістовні характеристики. Політичні форми конкуренції великих держав знаходять прояв у формі утворення нових і трансформації існуючих альянсів, дипломатичного тиску, масштабного впровадження санкцій, підтримки залежних урядів чи опозиційних течій на території країн-опонентів. Для економічних відносин характерні торгівельні війни, регулювання інвестицій, кредитна залежність, технологічні обмеження. Відносини у військовій сфері демонструють скасування бар'єрів до прямого застосування сили та включають нарощування військ та оборонних бюджетів, поширення методів гібридної війни, підтримку проксі-сил. Паралельно спостерігається швидке розгалуження технологічних, інституційних та інформаційно-ідеологічних методів міждержавного суперництва.

***Ключові слова**: конкуренція великих держав, центри сили, міжнародний режим, геостратегія, суперництво, альянси, мир, війна.*

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0
(https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Постановка проблеми. З погляду історичної ретроспективи конкуренція та суперництво великих держав вважаються традиційними ознаками міждержавної взаємодії. Змагання провідних держав за вплив, владу, контроль над територіями, ресурсами і торговельними шляхами віддавна становили змістовне наповнення головних рішень у сфері зовнішньої політики, включаючи оголошення війни, укладення миру, підписання договорів та угод з різних аспектів міжнародного спілкування.

Головним фактором, який обумовлює перебіг суперництва великих держав, вважається розстановка сил на міжнародній арені. Ця традиція проглядається від виникнення перших більш-менш сталих міжнародних систем на Стародавньому Сході, та згодом набуває виразних рис у період античності, – в стародавній Греції, в еллініcтичному світі, та в середземноморській регіональній міжнародній системі часів Риму і Візантії.

Європейська історія пізнього Середньовіччя та Нового часу була безпосередньо пов'язана з конкуренцією провідних держав за території, ресурси і торговельні маршрути. Міждержавна конкуренція супроводжувалася частими війнами та торговельними конфліктами.

З середини XVI ст. новий важливий чинник конкуренції між провідними державами полягав у висуненні претензій на гегемонію. У різний час у на опанування таких рольових функцій претендували Іспанія, Голландія, Франція, Британська імперія та Німеччина з епізодичним включенням до цієї групи лідерів інших потужних держав, які відігравали значну роль у європейському балансі сил, а згодом і в інших регіональних ареалах. Після Другої світової війни основними суб'єктами суперництва стали США та СРСР, відносини між якими визначали характер і структурні особливості біполярної міжнародної системи 1945-1991 рр.

Дослідники вирізняють декілька послідовних циклів суперництва провідних держав, що виступали в ролі регіональних чи глобальних лідерів (Португалія – Нідерланди – Сполучене Королівство – США) та їх конкурентів, які відігравали роль альтернативних претендентів на гегемонію в Європі, а з кінця XIX ст. – і в глобальному масштабі (Іспанія – Франція – Німеччина – СРСР).

Попри суттєві історичні відмінності, властиві різним історичним епохам, конкуренція між провідними державами визначалася переліком відносно усталених причин і мотивацій. Серед них вирізняються політичні, економічні, безпекові, технологічні, інформаційні, ідеологічні, культурно-аксіологічні та інституційні, які виступають у різних комбінаціях. Найбільш типовими виглядають спонукальні чинники, пов'язані з матеріальними інтересами – отриманням вигід від експлуатації інших територій, контролем важливих ресурсів, прямим грабунком колоніальних володінь, нав'язуванням власних правил і вимог слабкішим державам і територіям, використанням преференцій і привілеїв у торгівлі, контролем міжнародної економічної діяльності, створенням свідомих перешкод для економічного зростання конкурентів тощо.

В англомовній лексиці останніх років поняття «конкуренція великих держав» (Great Power Competition) набуло загального визнання й позначається широко вживаною абревіатурою GPC.

Метою статті є проаналізувати роль конкуренції між провідними державами у визначенні структурних факторів та загальних правил міжнародної системи; окреслити значення основних сфер їх найгострішого суперництва; систематизувти їх основні форми і напрями.

Огляд результатів наукових досліджень. Вивчення природи і форм конкуренції між великими державами спирається на міцну емпіричну традицію. Визначальна роль великих держав у європейській політиці почала виявлятися по мірі їх виокремлення з-поміж державних утворень феодального типу чи дистанціювання від тогочасних імперій в епоху пізнього Середньовіччя та початку Нового часу.

В XIV ст., після великої епідемії чуми 1346-1353 рр., провідну роль у європейських міжнародних відносинах різною мірою відігравали Священна Римська імперія германської нації, Франція, Іспанія (у складі володінь династії Габсбургів), Англія, й до певної міри – Річ Посполита (Польща). На той час Південно-Східна Європа була об'єктом експансії Османської імперії, яка розпочалась у 1356 р. і була зупинена лише в 1699 р.

Результати Тридцятилітньої війни 1618-1648 рр. ознаменували зростання ролі Франції як претендента на європейську гегемонію, й водночас прискорили формування системи зв'язків та перехресних інтересів, покликаних стабілізувати стан міжнародної системи й запобігати різким змінам у співвідношенні сил між провідними державними суб'єктами. Спочатку в ролі основних супротивників Франції виступали австрійські Габсбурги, які спиралися на підтримку Англії та Республіки Об'єднаних провінцій (Нідерландів). Водночас австрійська монархія перебувала в конфліктних відносинах з Іспанією. Спробою врегулювання австрійсько-іспанських протиріч стало укладення Віденського союзу 1725 р., до якого невдовзі приєдналася Росія. В якості противаги австрійсько-іспанському союзу був створений оборонний блок у складі Великої Британії, Франції та Пруссії (Ганноверський союз 1725 р.). Утім обидва конкуруючі угруповання виявилися нетривкими, адже відчувши пряму загрозу з боку Австрії, Пруссія вийшла з Ганноверського союзу й уклала союзні договори з Росією та Австрією.

Зміни у співвідношенні сил та інтересів між провідними європейськими державами відображалися у поточних угодах, які часто скасовувалися чи переглядалися. Асиметричний обмін взаємними поступками зазвичай відбувався за рахунок слабкіших учасників [1; 2].

Після війни за австрійську спадщину (1740-1748 рр.) Австрія шукала способів ізоляції Пруссії, уникаючи при цьому загострення відносин з Францією і Великою Британією. Утім це не змогло відвернути визрівання трьох груп антагоністичних інтересів – між Францією та Великою Британією, між

Австрією та Пруссією, та між Пруссією та Росією. Результатом переформатування існуючих альянсів[1] стало скасування союзницьких зобов'язань між Францією та Пруссією і між Австрією та Великою Британією. Їх замінили нові – франко-австрійський, до якого невдовзі приєдналася Росія, та англо-прусський, які відображали нову розстановку сил напередодні та впродовж Семилітньої війни 1756-1763 рр. [3; 4]. Такі зміни в орієнтації держав спостерігалися і в інші історичні періоди, що призводило до порушення співвідношення сил і перестановок у складі потенційних чи діючих коаліцій.

Типи та форми конкуренції великих держав залежать від стану політичного, економічного розвитку та суспільного ладу країн відповідного регіону, а також характеру міжнародної системи, який безпосередньо залежить від кількості та ступеня впливу провідних гравців. Відтак специфіка суперництва великих держав мала істотні відмінності на різних історичних етапах й чималою мірою залежала від стану розвитку капіталістичної економіки та політико-ідеологічних особливостей політичних систем головних акторів.

Узагальнення й осмислення досвіду міжнародної взаємодії XVI – XX ст. сприяло теоретичному обґрунтуванню двох різних типів міжнародного порядку, в основу яких покладено баланс сил або забезпечення гегемонічного домінування. Кожна з цих форм обумовлює різні моделі позиціонування великих держав, які визначаються такими чинниками, як динаміка влади та критерії стабільності. При цьому баланс сил передбачає використання стримувань і противаг для запобігання надмірному посиленню будь-якої окремої держави, яка має шанси опанувати роль гегемона. Натомість концепція гегемонії передбачає, що стабільність міжнародної системи забезпечується перевагами, впливом і авторитетом домінуючої, гегемонічної держави. При цьому ознаки стану нестабільності виникають тоді, коли зростаюча конкуруюча держава кидає виклик чинному гегемону, що потенційно призводить до загострення центросилового конфлікту [5].

З точки зору еволюційної логіки модель балансу сил характеризується високою конфліктністю, яка лише частково регулюється дипломатичними методами й нерідко призводить до силових зіткнень між провідними державами. Натомість стабільність в умовах гегемонічного міжнародного порядку визначається здатністю домінуючої держави нав'язувати іншим правила і норми економічних відносин, торгівлі, контролювати морські комунікації тощо. В найбільш гострій формі стани нестабільності виникають тоді, коли держава-гегемон не здатна стримувати зростання силових можливостей та амбіцій конкурентів, які претендують на домінування чи опанування власних сфер впливу.

[1] *Renversement des alliances* (франц.) – докорінний перегляд системи альянсів провідних держав Європи. Це явище тлумачилось як «дипломатична революція» 1756 р., яка призвела до переформатування системи союзів і балансів європейських держав, що діяли в другій половині XVII – першій половині XVIII ст.

В наукових дослідженнях, присвячених загальним проблемам міжнародних відносин, тематика суперництва великих держав посідає чільне місце. В переліку фундаментальних праць, присвячених історичним аспектам суперництва між провідними державами, доцільно відзначити праці Дж. Блека «Європейські міжнародні відносини, 1648–1815» [6], П. Шредера «Трансформація європейської політики, 1763-1848 рр.» [3], К. Кларка «Лунатики: як Європа вступила у війну в 1914 році» [5], Дж. Дарвіна «Після Тамерлана: піднесення і занепад глобальних імперій, 1400-2000 рр.» [7], П. Кеннеді «Піднесення і занепад великих держав» [8], Дж. Міршаймера «Трагедія політики великих держав» [9].

Перебіг конкуренції у відносинах між провідними державами у XX ст. висвітлено в численних працях західних авторів, зокрема у дослідженнях З. Стайнер, присвячених періоду 1919-1939 рр. [10; 11] та Г.Л. Вайнберга, що охоплює період Другої світової війни [12]. Роль і позиціонування провідних держав в умовах «холодної війни» детально проаналізовані у працях Дж.Л. Геддіса [13], М.П. Леффлера [14] та О.А. Вестада [15].

Огляд досліджень переважно американських авторів, щодо суперництву великих держав, дозволяє поділити їх на декілька умовних напрямів:

- Серед досліджень останніх років традиційно переважають праці історичної спрямованості, які окрім аналізу історичних витоків та передумов змагання провідних держав приділяють увагу виявленню повторюваних у політичній практиці закономірностей їх поведінки у конфліктних ситуаціях та уроків, які можна винести з досвіду попередніх епох включно з «холодною війною» другої половини XX ст. В цьому переліку привертають увагу праці С. Росато [16], Х. Брендса [17], Дж. Кастнер та У. Уолфорта [18], А.В. Мітчелла [19].

- В науковій та публіцистичній літературі вагомо представлений військово-політичний напрям, в основі якого оцінки стратегічної ситуації в контексті відносин США з суперниками та союзниками, насамперед з КНР, Росією і партнерами по НАТО. В цьому переліку чільне місце займає книга оглядача і головного аналітика телекомпанії CNN з національної безпеки Дж. Скіутто «Повернення великих держав», яка розглядає геополітичну картину світу з точки зору військового суперництва та потенційної загрози прямого конфлікту між великими державами – від війни в Україні до вузлів напруженості в Південно-Китайському морі [20]. Автор попереджає про небезпеку глобальної гонки ядерних озброєнь та балансування великих держав на межі війни, що визначається поняттям brinkmanship[2]. Так само з позиції Дж. Скіутто виглядають недоречними неоізоляціоністські настрої в середовищі

[2] Brinkmanship – балансування на грані війни. Потенційно небезпечна практика політичного та військового тиску на супротивника на межі можливо. Ґрунтується на сподіванні, що супротивник не наважиться дати силову відповідь, не витримає напруження й погодиться на суттєві поступки.

республіканців, побудовані на ілюзорних сподіваннях на досягнення компромісу з Путіним [21].

- В дослідженнях військових теоретиків і діючих функціонерів сектору оборони США головна увага приділяється способам стримування КНР. В цьому сенсі показовими виглядають праці Е. Колбі [22], М. Філлсбері [23], Т. Лінча [24] та ін.

- Окрему групу складають праці теоретичного характеру, зорієнтовані на розробку об'єктивістської концепції, здатної структурувати, передбачати й обґрунтовувати перспективи великодержавних відносин у реаліях XXI ст. В цьому сенсі привертає увагу колективна монографія за редакцією Дж.П. Ремея та С.Д. Бакіча «Джерела конкуренції великих держав» [25]. У вступному розділі цього дослідження авторства С.Д. Бакіча відзначено, що для кращого концептуального розуміння конкуренції великих держав пріоритетне значення мають такі аспекти, як роль найпотужніших держав у формуванні балансів сил та рушійні сили конфліктів у динамічних міжнародних системах [26].

- Серед політичних досліджень вирізняються праці ідеологічної та аксіологічної спрямованості, які продовжують ліберально-ідеалістичну традицію. В рамках цього напряму доцільно відзначити монографії М. Креніга [27] та М. Макфола [28], які розглядають загострення конкуренції великих держав у ракурсі протистояння між демократією та автократією.

До останнього часу в українській історіографії не приділялося належної уваги дослідженню природи і мотиваційних чинників конкуренції великих держав. Серед небагатьох праць, в яких висвітлюється зазначена проблематика, доцільно відзначити декілька публікацій науковців Інституту всесвітньої історії НАН України, присвячених серед іншого радянсько-американським відносинам у роки «холодної війни» 1947/1948 – 1990/1991 рр. та змінам у позиції США щодо Росії в постбіполярну добу [29; 30; 31].

Теоретико-методологічні підходи

Аналіз тенденцій суперництва великих держав упродовж першої чверті XXI ст. виявляє суттєві методологічні труднощі, адже позиціонування окремих провідних країн, які беруть участь у багатосторонній взаємодії, позначено асиметрією й суттєво відрізняється від характеру поведінки їхніх суперників. Проте й в умовах однієї країни уряди різної політичної орієнтації, та навіть уряди тієї ж самої партії чи політичної групи у їх різному складі, можуть провадити надто відмінну політику. Про це переконливо свідчать принципові відмінності та розбіжності, якими була позначена політика адміністрацій Б. Обами і Дж. Байдена (Демократична партія) у порівнянні з першою та другою каденціями президента Д. Трампа (Республіканська партія).

Як стратегічний наратив концепція конкуренції великих держав традиційно використовувалася як засіб легітимізації реалістичної стратегії, спрямованої на створення сприятливого балансу сил у ключових регіонах. Однак в умовах XXI ст. обидві найбільш впливові школи політичної думки, які зорієнтовані на

моделі «балансу сил» і «гегемонічного транзиту», зазнають труднощів у поясненні базових стимулів у політиці провідних центрів сили, включаючи мотивації дій і рішень таких країн, як США, КНР, Росія, Індія, Японія, ФРН, Туреччина.

З одного боку в рамках динамічної та нестабільної міжнародної системи формування глобального балансу або регіональних балансів сил ускладнено різноспрямованими інтересами окремих держав, навіть якщо вони належать до спільних безпекових об'єднань та інтеграційних угруповань. Тому навіть у разі використання відносно точної аналітичної схеми диверсифікації інтересів окремих акторів на базові (головні, життєво важливі), пріоритети другого рівня та другорядні, не завжди вдається прогнозувати поведінку конкретних держав та їх приєднання або неприєднання до потенційних коаліцій. При цьому зовнішньополітичні рішення окремих урядів можуть визначатися не тільки об'єктивною оцінкою найбільш вигідного способу позиціонування, але й суб'єктивними чинниками, такими як залежність від позиції зовнішніх партнерів, економічні інтереси близьких до уряду бізнес-кіл або обставини внутрішньополітичної конкуренції.

З другого боку, значний потенціал впливу провідних держав на союзників і партнерів не завжди реалізується повною мірою, адже координація позицій передбачає обопільну згоду з рішеннями, які просуває домінуюча держава. В ситуативному контексті вплив адміністрації Д. Трампа на традиційних союзників з числа країн-членів НАТО і ЄС нівелюється такими закидами, як висунення територіальних претензій до Данії (вимога продажу території Гренландії), демонстрація зневаги до державного суверенітету Канади або погроза перманентних торговельних війн з традиційними союзниками і партнерами.

Варто також зазначити, що характер, форми і напрями конкуренції великих держав суттєво залежать від історичних обставин, які неминуче передбачають урахування рівня політичного, економічного і технологічного розвитку провідних країн, включаючи такі обставини, як ступінь економічної взаємозалежності, політичної та культурної гомогенності тощо. В такому контексті, з точки зору інтересів домінуючої країни або блоку держав-союзниць, найпростішим способом утримання гегемонічного становища видається провокування воєнного конфлікту з головним конкурентом або його примус до капітуляції невоєнними засобами, включаючи нав'язування невигідних економічних умов або встановлення певної форми зовнішньополітичного протекторату.

Утім в умовах відносно нестабільної глобальної багатополюсної міжнародної системи, яка сформувалась у період після фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., моделі «балансу сил» і «гегемонічного транзиту» як традиційні у минулому структурні форми міжнародного порядку, вочевидь виявляють обмежену операціональність. Це зокрема пов'язано зі складністю

відстеження співвідношення між слабко артикульованою полярністю та стабільністю насамперед у сенсі розподілу влади та статусних позицій в глобальній системі. Здебільшого не спрацьовують і традиційні мотивації, які слугували важелем поляризації інтересів у минулому, такі як політико-ідеологічна гомогенність у формі протилежності між ліберальною демократією та авторитаризмом, між вільним ринковим підприємництвом і адміністративною плановою економікою, або в більш грубій формі протиставлення цивілізації та варварства.

Розробка нових методологічних підходів та інструментів стала предметом уваги в узагальнюючих працях західних експертів. Автори тематичного розділу в Оксфордській енциклопедії міжнародних досліджень Дж.М. ДіЧікко та Т.А. Онеа зазначають: сучасні тенденції, які відображають міждержавну конкуренцію, здебільшого ґрунтуються на уявленнях про піднесення Китаю, відновлення експансіонізму Росії та відносний занепад ролі США. Своєю чергою звернення політичних та академічних кіл до проблеми конкуренції великих держав пов'язується з використанням цього поняття в американських документах з планування стратегії національної безпеки та оборони. Однак з точки зору природи цього явища, конкуренція великих держав виступає як «класична риса сучасних міжнародних відносин, що ґрунтується на традиційному підході до силової політики». По своїй суті конкуренція має розглядатися як постійне, обов'язкове, всеохопне та ексклюзивне змагання за верховенство в регіоні чи в певній сфері відносин серед держав, які вважаються основними гравцями в міжнародній системі. «Інтенсивність цієї боротьби змінюється в часі і просторі, але вона залишається постійним елементом міжнародної системи суверенних держав» [32].

В розумінні структурної будови міжнародної системи великі держави мають переважні, складні та диверсифіковані можливості впливу, а їх конкурентна поведінка є «ендемічним явищем для стратифікованої системи, в якій окремі держави визнаються такими, що мають особливий статус». Такий статус надає членам клубу великих держав привілеї та обов'язки, включаючи «колективні дії для вирішення загальносистемних проблем» [32]. Утім серед великих держав завжди присутня конкуренція за владу, безпеку та статус. Конкуренція як процес умовно поділяється на аналітично розгалужені виміри (військовий, економічний, науково-технологічний тощо), але на практиці ці функціональні виміри взаємопов'язані. Разом з надзвичайними можливостями та інтересами великих держав, взаємозалежність цих вимірів конкуренції, зазвичай, підштовхує до всеохопності. Хоча на загал конкурентне змагання великих держав іноді трактується як щось інше, ніж війна, доцільно тримати в полі зору застереження, що загострення протиріч між провідними державами містить потенційну можливість великої війни.

На думку Дж.М. ДіЧікко та Т.А. Онеа, складність суперництва провідних держав на сучасному етапі виходить за межі методології традиційних

конкуруючих шкіл політичної думки, включаючи концепції балансу сил та гегемонічного транзиту (hegemonic–power transition). Тому нові дослідження мають сприяти подальшому розвитку концепції конкуренції великих держав, теоретичному обґрунтуванню логіки та динаміки цього явища, його емпіричному вивченню та критичному аналізу [32].

Перебіг відносин між основними центрами сили, такими як США, Китай та Росія, актуалізує потребу в деталізованому аналізі складної мережі військових, економічних, технологічних та ідеологічних інструментів, які вони використовують для отримання відносних чи абсолютних переваг. Це зумовлює необхідність виходити за рамки традиційних військових суперечностей, наявних і потенційних військових конфліктів, врахувати ширший спектр учасників, включаючи середні держави та недержавні суб'єкти, а також перелік функціональних напрямів конкуренції – від кіберпростору і штучного інтелекту до глобальних фінансів.

Порівнюючи особливості позиціонування великих держав упродовж першої чверті XXI ст., необхідно відзначити, що агресія Росії проти сусідніх країн виглядала скоріше як виняток, аніж як правило, хоча російський геополітичний ревізіонізм суттєво прискорив руйнування ліберального міжнародного порядку і виступив у ролі каталізатора протиріч у системі західних союзів. Цілком очевидно, що наслідки російсько-української війни і форма, яку матиме їх політичне врегулювання, справлятимуть істотний вплив на поведінку інших країн, не тільки в формі прецеденту, однак і в сенсі визнання чи невизнання легітимності засобів прямого тиску і використання сили задля досягнення політичних та економічних інтересів. Проте конкуренція великих держав в рамках багатополярної міжнародної системи матиме не лише військовий характер, але й відбуватиметься в формі економічного примусу, контролю над технологіями, використання дипломатії, організації інформаційних кампаній та застосування методів гібридного впливу.

Чим далі більшою мірою конкурентна взаємодія поширюватиметься на космос і кіберпростір, зачіпатиме ланцюги поставок товарів і режими отримання послуг. При цьому провідні держави не полишатимуть спроби застосовувати систему стримувань і противаг проти суперників та привертати на свій бік держави другого рівня, позиція яких може суттєво вплинути на баланс сил чи послабити можливості опонента.

Водночас є підстави очікувати, що ідеологічний компонент не матиме провідного значення у великодержавному суперництві, адже ідеологічні та соціокультурні чинники більшою мірою впливають на світогляд окремих суспільств, ніж знаходять відображення у зовнішній політиці держав сучасного світу. Що ж стосується технологічної конкуренції, цей напрям вочевидь перетворився на арену гострого змагання. Однак і в цій сфері можливості державного контролю за поширенням новітніх розробок і винаходів виявляються доволі обмеженими.

Типи, форми та методи конкуренції

Попередня оцінка тенденцій, які проявилися впродовж першого десятиліття становлення нової багатополярної міжнародної системи, полягає в тому, що її зміст визначатиметься переважно відносинами в середовищі відносно невеликої групи великих держав й до певної міри – чинних інтеграційних угруповань, таких як ЄС, АСЕАН, МЕРКОСУР. Глобальна багатополярна система XXI ст. формується як виразно ієрархічна, що означає різний обсяг суверенітету великих, середніх та малих держав залежно від їх потенціалу, розташування, зовнішніх зв'язків та участі чи неучасті в інтеграційних об'єднаннях.

Становлення нової конфігурації міжнародних відносин супроводжувалося руйнуванням ліберального міжнародного порядку та наочною девальвацією системних регуляторів, таких як норми міжнародного публічного права, міжнародні інститути та міжнародні режими [33]. Перелік дієвих механізмів вимушено скорочується до владно-силових факторів і засобів дипломатії, за дотримання у переважній більшості випадків інструментів міжнародного приватного права, без чого важко взагалі уявити можливість міжнародної торгівлі, кредитної, страхової та інвестиційної діяльності.

За останні 100 років загальний перелік типів і форм конкуренції провідних держав зазнав доволі несуттєвих змін (див. *Таблицю 1*), хоча в кожній з цих форм відбулися якісні зміни «технологічного» характеру. Застосування різних форм конкуренції відображає прагнення державних суб'єктів зміцнити свій вплив і статус в міжнародних відносинах, здобувати й використовувати переваги від власного привілейованого становища, домагатися ослаблення й знесилення конкурентів, які за невоєнних умов вважаються суперниками / антагоністичними супротивниками, та ворогами у разі настання умов воєнного часу.

В міжнародних відносинах подекуди важко провести чітку межу між статусом партнера і конкурента. Партнери чи навіть союзники у відносинах безпеки можуть виступати прямими конкурентами в сфері торгівлі, виробництва та валюто-фінансових відносин, так само як взаємодоповнюючі економіки можуть перебувати у конфліктних стосунках через історичні, політичні, культурні, ідеологічні чи інші причини.

Політичні форми конкуренції зазвичай тісно переплітаються з безпековими. Вони включають протидію економічному та військовому посиленню держав-суперниць, забезпечення контролю над стратегічно важливими комунікаціями, упередження проникнення конкурентів у власну зону впливу, запобігання формуванню ворожих союзів і коаліцій.

Військові форми суперництва включають нарощування силового потенціалу, освоєння та виробництво нових видів озброєнь, демонстрацію сили або загрози її застосування, проведення військових навчань, сприяння встановленню режимів контролю над озброєннями, використання методів гібридної війни, залучення проксі-сил у війнах та локальних конфліктах, диверсійні операції,

прагнення встановити й утримувати військовий контроль над транспортними шляхами, стратегічно важливими морськими портами і комунікаціями.

Перелік інструментів економічної конкуренції включає такі засоби, як встановлення тарифів на імпорт продукції у формі загороджувальних торгових бар'єрів, впровадження квот та інших нетарифних обмежень на товари конкурента, оголошення санкцій та вибіркове торговельного ембарго. Ці засоби вважаються обмежено припустимими, у відповідності до внутрішніх політичних практик і норм законодавства різних держав, на відміну від торговельної чи транспортної блокади, яка вважається засобом війни. Прямі економічні санкції або торговельне ембарго, ініційовані тією чи іншою державою, переслідують мету перешкоджати торговельним відносинам та розхитувати економічну стабільність конкурента.

Неоліберальний катехізис «вільного ринку», відомий як «Вашингтонський консенсус» (1989 р.), окреслив низку правил економічної політики, початково призначених для країн Латинської Америки, що потерпали від фінансових та економічних криз. Пропаганда ідеї загального й примусового поширення правил вільної ринкової конкуренції супроводжувалася засудженням практики надання субсидій і державної підтримки вітчизняних товаровиробників, що розглядалась як перешкода конкуренції. Однак вимога відмови від державної підтримки і стимулювання власного виробництва висувалася переважно до конкурентів, адже подібна практика продовжувала на епізодичній чи постійній основі використовуватися у сильніших економіках, зокрема в США та ЄС.

Обмеженню зовнішньої конкуренції сприяють і такі інструменти, як адміністративні бар'єри, ліцензування різних видів економічної діяльності, сертифікація тощо, які створюють перешкоди для ведення бізнесу іноземними компаніями. Широкий простір для маніпулятивного використання надає й антимонопольне законодавство, яке окрім раціонального обмеження монополізму може використовуватися для перешкоджання проникненню іноземного капіталу, так само як і застосування вимог захисту національної безпеки з метою заборони певних операцій з купівлі-продажу активів в рамках національної юрисдикції.

Одним із поширених інструментів прихованої конкуренції є регулювання обмінного курсу національної валюти, включаючи штучне заниження її вартості як засобу стимулювання експорту та здороження імпорту, а також регулювання процентних ставок з метою здешевлення витрат на обслуговування боргу.

З-поміж засобів деструктивного впливу доцільно згадати такі методи, як формування негативного іміджу конкурента, висунення звинувачень у порушенні норм міжнародного права зокрема прав і свобод людини, дискредитація зовнішньоекономічних проєктів та провокування їх банкрутства, перешкоджання інвестуванню в економіки третіх країн, створення боргових пасток тощо.

Передові економічно розвинені держави традиційно опікуються обмеженням доступу конкурентів до ключових новітніх технологій. Технологічне суперництво, роль якого неухильно зростала від часу промислової революції XVIII ст., суттєво впливає на якісні показники військового та економічного потенціалу провідних країн. До переліку найбільш чутливих технологічних факторів належать розвиток засобів кібернетичної війни, новітні винаходи в галузях штучного інтелекту, військової діяльності у космічному просторі, ракетного та авіаційного виробництва, інформаційних систем та обробки великих баз даних.

Зберігають певне значення й культурно-аксіологічні чинники, пов'язані з відмінностями політичного устрою, специфікою форм правління і політичних систем. Однак у цій сфері дедалі більшого значення набувають деструктивні практики, спрямовані на збурення та експлуатацію культурно-цивілізаційних, релігійних, етнічних розбіжностей з метою розпалення ксенофобії та суспільної ворожнечі. На тлі ослаблення ролі політичних ідеологій зростає значення релігійних факторів, пов'язаних насамперед з радикальним ісламізмом, діяльністю деструктивних сект, терористичних мереж та організацій. В контексті суперництва між великими державами, поряд з такими традиційними заходами, як використання опозиційних етнонаціональних рухів, все частіше спостерігається підтримка радикальних релігійних та расових угруповань, здатних підірвати внутрішню стабільність у тій чи іншій країні, сприяти ослабленню урядових структур й заразом перешкодити ухваленню рішень, невигідних для головного опонента. Як свідчать масові заворушення у США, Франції та деяких інших країнах, спричинена ними внутрішня дестабілізація видається навіть більш ефективною, ніж використання диверсійно-терористичних операцій.

В загальному переліку типів і форм міждержавної конкуренції провідне значення зберігатимуть політичні, безпекові та економічні напрями (див. *Таблицю 2*). Серед них – створення ворожого зовнішнього середовища для потенційного супротивника, формування альянсів і коаліцій, спрямованих на обмеження його впливу, здобуття переваг і встановлення контролю за діяльністю міжнародних організацій для просування своїх інтересів та ослаблення позицій конкурента на світовій арені, розташування військових баз уздовж кордонів головного конкурента. Такі засоби тиску мають призводити до геополітичної ізоляції та економічного ослаблення потенційного супротивника.

Серед динамічних та ефективних форм суперництва варто відзначити спектр інформаційно-когнітивних засобів, які включають змагання з використанням «м'якої сили», публічної та культурної дипломатії, культурної експансії, ідеологічного тиску, пропаганди, дезінформації та нав'язування штучно сконструйованих шаблонів і наративів.

Визначення інституційних форм міждержавного суперництва виглядає порівняно складнішим, враховуючи відмінну роль інституціональних складових

на різних етапах розвитку міжнародних систем. Відзначимо, що до певного етапу розвиток міжнародних відносин взагалі відбувався без створення структурних механізмів у формі багатонаціональних міжнародних організацій на кшталт Ліги націй, ООН, Ради Європи, ОБСЄ тощо. Доцільно враховувати, що проведення міждержавних переговорів чи навіть скликання міжнародних конгресів з метою узгодження умов мирних договорів та визначення нових правил міжнародного порядку належить до засобів дипломатії й навряд чи може вважатися структурним елементом політичної організації.

До інституційних форм міждержавного суперництва можна віднести створення та використання вузько спрямованих міжнародних організацій з вибірковим членством, формальних і неформальних структур багатосторонньої міждержавної взаємодії, нав'язування вигідних домінуючим державам стандартів і нормативів, включаючи норми міжнародного права та міжнародні режими, спрямовані на стримування конкурентів. Утім, перелічені інституційні форми виступають водночас і як інструменти регулювання міжнародної взаємодії в сенсі приборкання анархії, надання міжнародній системі більшої упорядкованості та чіткішої передбачуваності взаємодії між окремими суб'єктами в різних сферах міжнародного спілкування.

Тенденції та перспективи

Принципово важливим аспектом у глобальній політичній дискусії з приводу нинішнього стану і перспектив міжнародної взаємодії залишається визначення умов і правил міжнародного порядку[3]. Політичний зміст і значення цього питання зумовлені вкрай обмеженою ефективністю переважно невдалих спроб колективного узгодження механізмів глобального управління після фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. Такі спроби мали місце в рамках багатосторонніх консультацій в рамках «Великої двадцятки», однак ухвалені рішення мали частковий характер. Учасники регулярних самітів і переговорів на міністерському рівні продемонстрували нездатність відвернути поширення протекціонізму, прихованих форм конкуренції та запропонувати ефективні засоби, здатні стримувати агресивні наміри окремих держав або запобігати зіткненню їх інтересів. У підсумку навіть провідні теоретики ліберального інституціоналізму були змушені визнати неминучість кризи ліберального міжнародного порядку, який був встановлений у межах спільноти ліберальних

[3] В широкому розумінні поняття «міжнародний порядок» означає сукупність відносно тривких базових характеристик міжнародної системи, які включають притаманні їй форми регулювання міждержавної взаємодії. Найпоширенішим інструментом, покликаним протидіяти стану суцільної анархії, вважається сукупність принципів, які конкретизують загальновизнані або хоча б загальноприйнятні правила зовнішньополітичної поведінки. Велике значення мають також регулятивні норми в різних сферах повсякденного життя, включаючи торгівлю, транспортне сполучення, фінанси, інвестиції, страхування, нормативи приватного права і цивільно-правових відносин, правила регулювання перетину кордонів, міжкультурної взаємодії тощо.

демократій після Другої світової війни за провідної ролі США та країн Західної Європи.

Занепад ліберального міжнародного порядку був спричинений комплексом різних факторів, включно із зростанням економічної нерівності, розповсюдження націоналізму, поширення авторитарних форм правління та геополітичної конкуренції. Прямими наслідками цього стали ослаблення ролі міжнародних інститутів і міжнародного права, загострення нестабільності й відновлення торговельних війн як засобів розв'язання економічних дисбалансів і міждержавних протиріч.

Руйнування засад ліберального світового порядку було чималою мірою пов'язано з невдоволенням урядових кіл США наслідками глобалізації, яка побічно сприяла швидкому економічному піднесенню Китаю та групи країн Глобального Півдня. Інші причини, які зумовили кризу глобального управління, були пов'язані з відновленням експансіоністських планів та прямої агресії РФ проти сусідніх країн і млявою реакцією на неї з боку урядових кіл США та євроатлантичних інституцій. Велике значення мали й інші економічні та соціальні чинники, включаючи зростання соціальної нерівності та майнового розшарування всередині ліберальних демократій, загострення боргових проблем у багатьох європейських країнах, гостру міграційну кризу середини 2010-х рр. та низку інших причин та обставин, зокрема й хаотичне зростання державних видатків і суцільне гальмування економічної активності під час пандемії COVID-19.

Як підсумок, руйнування ліберального міжнародного порядку супроводжувалася відмовою провідних держав від діалогу на засадах багатосторонності як інструменту пошуку спільної вигоди шляхом гармонізації інтересів сторін [34]. Це створило очевидні перешкоди для досягнення консенсусу й ухвалення взаємоприйнятних рішень, зокрема в рамках міжнародних організацій.

Своєю чергою поширення протекціонізму і торговельні війни спричиняють загострення нестабільності, збільшують ризик активізації регіональних конфліктів і громадських заворушень. Така тенденція створює підґрунтя для фрагментації міжнародної системи та паралельного існування різних економічних режимів, які можуть діяти в межах окремих регіональних угруповань [35].

За таких обставин глобалізація набуватиме інших форм у вигляді переорієнтації торговельних потоків у межах окремих блоків країн, насамперед у рамках теперішнього Глобального Півдня. Як наслідок можна очікувати на активізацію економічної взаємодії в сегменті Південь-Південь, яка ймовірно відбуватиметься на тлі вірогідного скорочення торгівельних зв'язків у сегменті Північ-Північ [36], насамперед між США та країнами ЄС, Канадою та Японією.

Перебіг останніх подій не дозволяє сподіватися на відновлення зацікавленого багатостороннього діалогу довкола правил нового

універсального режиму глобального регулювання. Простежується свідоме небажання провідних країн погоджуватися на ультимативні вимоги опонентів, так само як і неготовність адміністрації Д. Трампа враховувати інтереси традиційних партнерів (Німеччини, Франції, Туреччини, Японії) чи низки ключових держав Півдня, включаючи КНР, Індію, Бразилію, Індонезію. За цих обставин міцність торговельно-економічних домовленостей стає сумнівною, а фрагментація економічних режимів – неминучою, що підтверджує негативні експертні прогнози, які висловлювалися з другої половини 2010-х рр. [37; 38].

Неготовність основних суб'єктів сучасного світу прийняти нові реалії заради узгодження ефективних способів забезпечення миру і стабільності посилює ризики, пов'язані з суперництвом великих держав попри численні пропозиції раціонально розподілити проблемні зони на окремі блоки, компроміс по яких вважається реальним, потенційно можливим, частково можливим або нереалістичним [39].

Ці міркування спростовують очікування оптимістів, що міжнародна система невдовзі стабілізується внаслідок досягнення широкого компромісу між учасниками «клубу великих держав» у складі п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН (Р5)[4], Індії та Японії, враховуючи, що загалом на ці країни припадає бл. 70% світового ВВП.

Час від часу політичні оглядачі висловлюють думку, що постійно діюча конференція великих держав могла б опанувати роль глобальної координаційної структури, відновити режими контролю над озброєннями, забезпечити врегулювання регіональних криз й створити ефективний заслін проти міжнародному тероризму.

В експертних матеріалах аналітичних центрів нерідко визнається, що в сучасній багатополярній міжнародній системі відсутні важелі стримування великодержавних амбіцій. На практиці це означатиме негласне визнання «особливих прав і можливостей великих держав», кожна з яких має змогу використовувати певні преференції. Це може стосуватися «односторонніх дій у сфері її привілейованих інтересів» та «забезпечення дисципліни» в державах, що входять до сфери її контролю [40, p. 8]. Висловлюються припущення, що регіональний вплив великих держав буде здійснюватися рідше у відкритій, але переважно в прихованій чи опосередкованій формі, з використанням так званих залежних чи маріонеткових проксі, які відповідно до доктрини обмеженого суверенітету контролюватимуть політичні еліти в сусідніх державах [40, p. 8].

Що стосується збройних регіональних конфліктів без прямого залучення великих держав, тобто конфліктів, у яких провідні держави не мають суттєвих інтересів, висловлюються міркування, що управління ними доцільно

[4] Абревіатура Р5 вживається для позначення п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН, які включають Китай, Францію, Росію, Сполучене Королівство і США.

передавати багатостороннім, санкціонованим ООН миротворчим місіям, утримуваним за рахунок бюджету миротворчих операцій [40, p. 8].

Тенденція до загострення міждержавних протиріч виглядає більш імовірною, ніж перспектива концерту великих держав на зразок Священного союзу 1815-1822 рр. В останніх версіях американських доктринальних документів з питань національної безпеки стверджується, що суперництво між США та КНР визначає основний вузол протиріч сучасного світу. Американські політики часто висловлюють наміри ізолювати КНР, нав'язавши цій країні перманентну конфронтацію в дусі «холодної війни 2.0». Однак з огляду на обережне реагування з боку китайського керівництва суперництво між США та КНР навряд чи досягне рівня інтенсивності радянсько-американських протиріч часів «холодної війни» 1947/1948–1990/1991 рр. Це не означає, що сторони будуть утримуватися від використання гострої риторики, запровадження санкцій і торговельних обмежень, ведення проксі-війн чи організації підривних операцій, які зовні виглядатимуть як внутрішні протести чи соціальні заворушення.

Зі свого боку адміністрація Д. Трампа схильна використовувати проти КНР стратегію економічного тиску та перманентного військового стримування. Однак, як виявляється на практиці, з організацією військового стримування справа йде легше, ніж з запровадженням економічної ізоляції. Принаймні уряди низки країн Східної та Південно-Східної Азії включаючи Японію та Філіппіни, готові сприймати військову загрозу з боку КНР як цілком реальний фактор, зокрема на тлі загострення напруженості довкола Тайваню, ракетних випробувань КНДР, військового зближення і регулярних спільних маневрів Китаю та Росії. Утім, наявність у провідних держав ядерної зброї залишається важливим чинником структурного обмеження їх поведінки. Тому з огляду на перебіг хиткого балансування на межі кризи у відносинах між США та КНР та очевидні наміри адміністрації Д. Трампа добитися припинення російсько-української війни на засадах компромісних домовленостей з В. Путіним можна констатувати виразний потяг до такої форми взаємодії між великими державам, як «транзакцонізм». Під цим терміном мається на увазі досягнення часткових або достатньо ґрунтовних (принципових) домовленостей між політичними лідерами держав та урядів на підставі особистих намірів і переваг. Апріорі вважається, що таким угодам і зобов'язанням надається пріоритет у порівнянні з офіційними міжнародними договорами та нормами міжнародного права.

Чинники, які перешкоджають зануренню у нову «холодну війну», також безпосередньо пов'язані з наслідками глобалізації. Сучасна міжнародна система суттєво відрізняється від біполярного світу, в якому протилежні блоки мали консолідований і вертикально керований характер. Роль і використання ідеологій у сучасному світі також значною мірою відрізняється від практик ідеологічного змагання в XX ст. Це стосується відмінного цільового призначення ідеологічних наративів у внутрішній та зовнішній політиці, що виявляє нетотожність ціннісних моделей, які використовуються для власного

суспільства та зовнішньої аудиторії. Так, проголошуючи ідею американської першості («Зробимо Америку знову великою»), президент Д. Трамп піддає гострій критиці економічний егоїзм інших країн включаючи традиційних військово-політичних союзників. Одразу після початку своєї другої каденції на посаді президента США Д. Трамп оголосив план загального диференційованого підвищення тарифів на імпорт для всіх торговельних партнерів. Загалом підвищення тарифів, яке Верховний суд США згодом визнав незаконним, зачепило 211 країн і територій. На товари з 86 країн було запроваджено ставку в 11-50%, для інших – залишено базовий тариф у 10%. Розмір тарифних зборів здебільшого визначався вельми довільно й лише частково відображав рівень дисбалансу в торгівлі США з тією чи іншою країною. Проте були застосовані й відверто політично мотивовані рішення. Підвищені тарифи щодо країн-учасниць об'єднання БРІКС встановлювалися як покарання за використання ними місцевих валют у зовнішньоторговельних розрахунках. Такий захід розцінювався як спроба витіснити ці країни не тільки з ринку США, а й за можливості – і з ринків країн ЄС і G7.

Використання ідеології як чинника мотивації в зовнішній політиці суттєво ускладнило відносини адміністрації Д. Трампа з урядовими колами багатьох країн ЄС і НАТО. Промова віцепрезидента США Дж.Д. Венса на 61-й Мюнхенській конференції з безпеки (14 лютого 2025 р.), в якій він звинуватив ліберальні політичні кола та уряди європейських країн у руйнуванні демократичних норм – впровадженні цензури, придушенні інакодумства та штучному недопуску правих партій до владних інституцій – позначила глибоку кризу в трансатлантичних відносинах. Дж.Д. Венс запевнив лідерів Європейського Союзу, що адміністрація Д. Трампа визначатиме своє ставлення до країн Європи з огляду на те, якою мірою політика їх урядів відповідатиме ідеологічним стандартам, яких дотримується нинішнє керівництво Республіканської партії. Такі закиди контрастно відрізнялися від поблажливого ставлення до В. Путіна, телефонне спілкування з яким Д. Трамп охарактеризував як «початок переговорів про припинення війни в Україні» [41].

Дж.Д. Венс стверджував, що «адміністрація Д. Трампа дуже опікується європейською безпекою і вірить, що ми зможемо прийти до розумного врегулювання між Росією та Україною». Однак, на його думку, хоча у найближчі роки «Європа має зробити великий крок вперед у забезпеченні власної оборони, загроза, котра мене найбільше непокоїть по відношенню до Європи, – це не Росія, не Китай, і не будь-який інший зовнішній актор. Мене непокоїть ... відступ Європи від деяких з її найбільш фундаментальних цінностей», які поділяють США [42].

У своїй більшості європейські політики та оглядачі розцінили промову Дж.Д. Венса як поворотний момент у відносинах між США та ЄС, а деякі ЗМІ сприйняли її як оголошення «ідеологічної війни» проти Європи [43]. З огляду на це мобілізація підтримки союзників, партнерів і клієнтів в режимі «холодної

війни» виглядає не реалістичною, адже така практика потребує більш ідеології привабливої, ніж великодержавний націоналізм.

На противагу адміністрації США, яка демонструє зверхнє ставлення до традиційних союзників і партнерів, керівництво КНР просуває власну зовнішньополітичну концепцію, зорієнтовану на згуртування країн, що розвиваються. Проголошені Пекіном глобальні ініціативи з питань розвитку, безпеки, глобального управління та взаємодії цивілізацій спрямовані на здобуття підтримки Глобального Півдня та поглиблення співпраці в рамках діючих структур, насамперед ШОС і БРІКС плюс.

На відміну від позиції РФ, яка закликає до інституціонального оформлення об'єднання БРІКС і перетворення його на противагу G7, керівництво КНР виступає в ролі виразника широких інтересів країн, що розвиваються, вбачаючи в них природних партнерів і неформальних союзників з багатьох питань сьогодення. Документи МЗС КНР з питань глобальної безпеки відкидають спроби примусового розділення світу на ліберальні демократії та нелібералні автократії, які ведуть до відтворення конфронтаційних відносин «у дусі холодної війни». Керівництво КНР артикулює свою незацікавленість у формуванні нової «міжнародної біполярності», яка обґрунтовується в доктринальних документах декількох американських адміністрацій з питань військової стратегії та національної безпеки. На противагу цьому Пекін запропонував свою модель корекції міждержавних відносин і міжнародних інститутів у формі концепції глобального управління, оголошеній Сі Цзіньпіном на розширеному засіданні саміту «ШОС плюс» 1 вересня 2025 р. [44].

Виступаючи в якості виразника інтересів Глобального Півдня, китайське керівництво вбачає основу лідерства КНР в консолідації нової «моральної більшості», побудованої на позаідеологічній основі. Такий підхід пояснює, чому китайське керівництво не виявляє зацікавленості в створенні блокових структур, апелює до «демократизації міжнародних відносин» і покладається на ще не реалізований потенціал ООН. Уряд КНР уникає використання міжнародних структур з вибірковим членством в якості інструменту зовнішньої політики. Вважається, що це лише посилить суперництво зі США та західними союзами і неформальними об'єднаннями, включаючи ЄС і G7, й водночас послабить шанси КНР впливати на вирішення глобальних проблем і формування нормативів міжнародної взаємодії. На тлі хаотичних рішень і торговельних війн адміністрації Д. Трампа, активна дипломатія і позитивна зовнішньополітична риторика КНР слугують превентивним засобом, покликаним запобігти спробам США сформувати антикитайську коаліцію з числа країн Азійсько-Тихоокеанського регіону. Китай виступає за продовження глобалізації і збереження інститутів, покликаних регулювати міжнародну торгівлю та інвестиційну діяльність, закликає уникати торговельних війн та

пропонує злиття двох окремих зон вільної торгівлі, до яких входять країни Східної Азії та Тихоокеанського басейну.

*****

Перебіг сучасних міжнародно-політичних процесів дозволяє сформулювати декілька концептуальних висновків та узагальнень:

- Активізація конкуренції великих держав стала однією з головних ознак сучасної багатополярної міжнародної системи. Таке суперництво знаходить прояв у посиленні розбіжностей між інтересами найпотужніших в економічному відношенні країн світу, включаючи США, провідні держави ЄС, КНР, Індію та решту країн G20.

- Впродовж 2000-2020 рр. сформувалась структура основних протиріч у відносинах між США, КНР і Росією, які відіграють найбільш активну роль у міжнародних процесах й займають верхні щаблі в глобальній ієрархії. Найважливіша тенденція, яка має вирішальне значення в сучасних міжнародних процесах, полягає в ослабленні ролі США як беззаперечного економіко-технологічного лідера та посиленні економічного та військового потенціалу КНР. Фактор США зберігає провідне значення в контексті подальшої еволюції міжнародної системи. Проте скорочення у політичного керівництва США ресурсів, потрібних для одночасного і симетричного стримування Росії та Китаю сприяє продовженню процесів регіоналізації й зростанню ролі регіональних держав, включаючи Індію, Туреччину, Бразилію, Південно-Африканську Республіку, Індонезію та країни Перської затоки.

- Девальвація гегемонічного статусу США попри збереження переважаючого військового потенціалу обумовлює децентралізований характер міжнародної системи, що сприяє формуванню ситуативних коаліцій та укладенню тимчасових формальних чи неформальних угод між окремими державами.

- Суперництво між США та Китаєм, у якому політичні кола США вбачають претендента на глобальну гегемонію, зберігатиме вирішальний вплив на еволюцію міжнародної системи впродовж першої половини XXI ст. Попри посилення антикитайської спрямованості у політиці США, керівництво КНР продовжує ухилятися від прямої конфронтації, зосереджуючи увагу на розширенні економічного впливу та зміцненні регіонального лідерства.

- В умовах загострення протиріч зі США, економічні та політичні зв'язки КНР з Росією, позбавлені чіткого ідеологічного забарвлення, покликані забезпечувати Пекіну стратегічний тил. Однак на відміну від зовнішньополітичного курсу КНР, який артикулює збереження правил міжнародної торгівлі і дотримання міжнародного публічного права, політика Росії свідомо спрямована на руйнування ліберальних норм міжнародного порядку.

- На ситуацію в Європі суттєво вплинув вихід Великої Британії з ЄС. Другим фактором, який позначає зміну конфігурації відносин у Європі та Євразії, стало

висунення Туреччиною власного пантюркістського проєкту. Автономні елементи в стратегії міжнародної безпеки Великої Британії та Туреччини цілком логічно вписуються в структурну схему асиметричної багатополярної міжнародної системи. Водночас вони символізують ослаблення ролі НАТО, скорочення вирішальної ролі США та свідчать про структурне ускладнення відносин у межах трансатлантичного співтовариства. Третій вагомий чинник полягає в ослабленні лідерства франко-німецького тандему як політичного стрижня ЄС. Посилення впливу правих партій у низці країн Європи виглядає як свідчення відцентрових тенденцій у цьому інтеграційному блоці, що об'єктивно зменшує ефективність спільної зовнішньої політики ЄС. Наявні політичні процеси зумовлюють необхідність перезавантаження принципів функціонування ЄС, активізують дебати про «стратегічну автономію» Європи у сфері безпеки та перекреслюють перспективи формування політичного союзу як вищої фази європейського інтеграційного проєкту.

- До потенційних факторів, які сприяють загостренню протиріч між провідними центрами сили, доцільно віднести зміни в співвідношенні сил та посилення конфлікту інтересів між РФ та Туреччиною на Південному Кавказі та в Середземномор'ї, між РФ та Францією у Західний та Центральній Африці, між США, Францією та КНР в Африці на південь від Сахари, між Росією та КНР у Центральній Азії, між США і КНР у Південно-Східній, Південній Азії та в просторі АТР.

Аналіз сучасних тенденцій у взаємодії провідних держав дозволяє виявити декілька факторів і тенденцій, які відіграватимуть провідне значення у взаємодії великих держав в осяжній перспективі:

- Важливу характеристику багатополярної міжнародної системи становить відсутність визнаного лідера. Прогресуючий параліч міжнародних інституцій означатиме, що замість зрозумілих правил і нормативів його учасники матимуть керуватися ситуативними домовленостями та практикою транзакціонізму, коли в різних регіонах і блокових об'єднаннях діють різні правила, а домовленості між великими державами формуються внаслідок торгу і ситуативного обміну поступками. Вірогідно такий хаотичний стан міжнародних відносин більш вигідний країнам, політика яких свідомо налаштована на розхитування ліберальних стандартів і норм міжнародного права, таким як Росія, Іран чи КНДР. Однак такі тенденції навряд чи задовольнятимуть КНР та Індію, які зацікавлені в отриманні вигід від лібералізації міжнародної торгівлі та поліпшенні умов інвестиційної діяльності.

- Хаотизація міжнародної взаємодії навряд чи принесе користь індустріально розвиненим країнам-учасницям ЄС, G7 і ОЕСР. Їм вірогідно доведеться укладати поміж собою специфічні домовленості про преференційну співпрацю на основі збереження ліберальних норм і правил.

- У разі приходу до влади у низці країн Європи партії та рухи правої та націоналістичної орієнтації можуть поставити під сумнів нинішні вимоги та нормативи європейського інтеграційного проєкту.

- Виступаючи в ролі опонентів великі держави будуть намагатися ухилятися від прямих військових зіткнень поміж собою, однак вдаватимуться до використання залежних клієнтів і маріонеткових угруповань для ведення проксі-війн у конфліктних зонах.

- Позиція адміністрації Д. Трампа щодо російсько-української війни свідчить, що стримування експансіоністських намірів Росії буде покладено переважно на європейські країни, які матимуть змогу реально апробувати проголошену стратегічну автономію в сфері безпеки.

- Проголосивши відносини двостороннього «безмежного партнерства», КНР і РФ зберігають стратегічну автономію та незалежне політичне позиціонування. Водночас їх об'єднує спільна зацікавленість у запереченні гегемонії США. Не формалізований союз між РФ і Китаєм посилює асиметричну залежність Москви у якості молодшого партнера КНР.

- Адміністрація Д. Трампа робить спроби відвернути російське керівництво від тісної співпраці з КНР за допомогою поступок та комерційної вигоди від участі у спільних енергетичних і ресурсних проєктах, однак успішність цих зусиль залишається непевною.

- США вдаватимуться до спроб підштовхувати КНР до конфронтаційної позиції, що дозволило б звинуватити китайське керівництво в експансіоністських намірах та геополітичному ревізіонізмі (враховуючи претензії КНР на Тайвань). Адже в разі формалізації конфлікту між США та КНР американська адміністрація могла б представити цей конфлікт як реставрацію біполярної міжнародної системи й вимагати від своїх союзників, партнерів та клієнтів цілковитої лояльності в колективному протистоянні з Китаєм.

- США намагатимуться заохочувати створення коаліції проти КНР, наполягаючи, з різним ступенем успішності, на участі в ній Японії, Південної Кореї, Австралії, Великої Британії, Філіппін, Таїланду, Індії та ін.

- Подекуди висловлюються припущення, що пропонуючи свої глобальні зовнішньополітичні ініціативи керівництво КНР не відкидає можливості створити паралельну систему глобального управління без участі США та західних інституцій. Такі прогнози загалом відповідають викладеним в академічній літературі сценаріям фрагментації світового порядку на окремі регіональні сегменти. Утім, теперішній підхід КНР більше спрямований не на дублювання існуючих структур глобального управління, а на підтвердження принципів ООН і використання можливостей цієї універсальної міжнародної організації для розширення політичної підтримки з боку країн, що розвиваються.

- З точки зору співвідношення силових потенціалів США залишаються наймогутнішою державою світу. Однак попри наступальний пафос та численні односторонні ініціативи адміністрації Д. Трампа, США втратили здатність утримувати гегемонічний статус. Внаслідок нехтування інтересами союзників і партнерів адміністрація США втрачає їх довіру і лояльність, змушуючи їх самостійно шукати способи захисту своїх інтересів. Таке позиціонування адміністрації США спричиняє девальвацію ролі НАТО та змушує європейські країни будувати модель європейської безпеки з опорою на власні сили.

Таблиця 1

Причини конкуренції великих держав

Боротьба за глобальне лідерство	Прагнення визначати умови міжнародного порядку та задавати «правила гри»
Доступ до ресурсів і ринків	Конкуренція за енергоресурси, корисні копалини, контроль інфраструктури, морські комунікації, нові ринки
Національна безпека	Пошук «стратегічних гарантій» та зменшення впливу суперників
Технологічне домінування	Прагнення утримувати першість у ключових інноваційних технологіях та секторах виробництва (штучний інтелект, квантові комп'ютери, військові та космічні технології)
Ідеологічне протистояння	Конкуренція між різними політичними системами та світоглядними моделями (демократія vs. автократія)
Регіональне домінування	Намір контролювати пріоритетні геостратегічні зони (Східна Азія, Європа, Близький Схід)

Таблиця 2

Форми та методи конкуренції великих держав

Форми конкуренції	**Методи**
Політичні	Утворення альянсів, дипломатичний тиск, впровадження санкцій, підтримка окремих урядів чи опозиційних течій
Економічні	Торгівельні війни, регулювання інвестицій, кредитна залежність, технологічні обмеження
Військові	Нарощування військ, демонстрація сили, гібридна війна, підтримка проксі-сил
Технологічні	Використання кіберзброї, прагнення до монополії на інноваційні розробки та винаходи, технологічна автономія, промисловий шпіонаж
Інформаційно-ідеологічні	Пропаганда, дезінформація, використання «м'якої сили», культурна експансія
Інституційні	Використання та/або створення підконтрольних міжнародних організацій, одностороннє просування й нав'язування обов'язкових стандартів, правил торгівлі та виробничої діяльності

Список використаних джерел та літератури

1. McKay D., Scott H.M. The rise of the great powers, 1648-1815. New York: Longman, 1983. 288 p.
2. Taylor A. J. P. The struggle for mastery in Europe, 1848-1918. Oxford : Clarendon Press, 1954. 638 p.
3. Schroder P.W. The Transformation of European politics, 1763-1848. Oxford: Clarendon Press, 1994. 931 p.
4. Kriiger P., Schroder P.W., Wüstenbecker K. (eds.). The Transformation of European politics, 1763-1848: Episode or Model in Modern History? Münster: Lit, 2002. 356 p.
5. Clark C. The sleepwalkers: How Europe went to war in 1914. New York: Harper, 2013. 736 p.
6. Black J. European international relations, 1648-1815. New York: Palgrave Macmillan, 2002. 320 p.
7. Darwin J. After Tamerlane: The Rise and Fall of Global Empires, 1400-2000. London, New York etc.: Bloomsbury Publishing, 2009. 592 p.
8. Kennedy P. The rise and fall of the great powers: Economic change and military conflict from 1500 to 2000. New York: Random House, 1987. 677 p.
9. Mearsheimer J. J. The tragedy of great power politics. New York: W.W. Norton, 2001. 555 p.
10. Steiner Z. The lights that failed: European international history, 1919–1933. Oxford: Oxford University Press, 2005. 912 p.
11. Steiner Z. The triumph of the dark: European international history, 1933–1939. Oxford: Oxford University Press, 2011. 1376 p.
12. Weinberg G. L. A world at arms: A global history of World War II. Cambridge: Cambridge University Press, 1994. 1178 p.
13. Gaddis J.L. The Cold War: A new history. New York: Penguin Press, 2005. 352 p.
14. Leffler M.P. A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War. Stanford : Stanford University Press, 1992. 689 p.
15. Westad O.A. The global Cold War: Third world interventions and the making of our times. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 484 p.
16. Rosato S. Intentions in Great Power Politics: Uncertainty and the Roots of Conflict. New Haven; London: Yale University Press, 2021. 376 p.
17. Brands H. The Twilight Struggle: What the Cold War Teaches Us about Great-Power Rivalry Today. New Haven: Yale University Press, 2022. 318 p.
18. Kastner J., Wohlforth W.C. A Measure Short of War: A Brief History of Great Power Subversion. Oxford: Oxford University Press, 2024. 304 p.
19. Mitchell A. W. Great Power Diplomacy: The Skill of Statecraft from Attila the Hun to Kissinger. Princeton: Princeton University Press, 2025. 352 p.
20. Sciutto J. The Return of Great Powers: Russia, China, and the Next World War. New York: Dutton / Penguin Random House, 2024. 368 p.
21. Anderson S. On the Brink. *The New York Times Book Review*. 2024. May 5. P. 12.
22. Colby E. A. The Strategy of Denial: American Defense in an Age of Great Power Conflict. New Haven; London: Yale University Press, 2021. XXI, 356 p.
23. Pillsbury M. The Hundred-Year Marathon: China's Secret Strategy to Replace America as the Global Superpower. New York: Henry Holt and Company, 2015. 352 p.
24. Lynch T.F. (ed.). Strategic Assessment 2020. Into a New Era of Great Power Competition. Washington, DC : NDU Press, 2020. XXVII, 327 p.
25. Rhamey J. P., Bakich S. D. (eds.). The Sources of Great Power Competition: Rising Powers, Grand Strategy, and System Dynamics. London: Routledge, 2024. 336 p.
26. Bakich S.D. System Complexity and Strategic Narratives in the Era of Great Power Competition. Rhamey J.P., Bakich S.D. (eds.). *The Sources of Great Power Competition: Rising Powers, Grand Strategy, and System Dynamics*. London: Routledge, 2024. P. 1-14.

27. Kroenig M. The Return of Great Power Rivalry: Democracy versus Autocracy from the Ancient World to the U.S. and China. Oxford: Oxford University Press, 2020. 288 p.
28. McFaul M. Autocrats vs. Democrats: China, Russia, America, and the New Global Disorder. New York: HarperCollins, 2025. 432 p.
29. Історичні витоки та трансформаційні процеси доби «холодної війни» в Європі (1947-1975 рр.): монографія. [Електронне видання] / За ред. С.В. Толстова. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2023. 347 с.
30. Толстов С.В., Фесенко М.В. Динаміка конфліктної взаємодії у відносинах США з СРСР та Росією: порівняльний аналіз. *Конфронтація та співробітництво в міжнародних відносинах: теорія і практика:* зб. наук. праць. К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2023. С. 116-155.
31. Толстов С.В**.** Суперництво великих держав як явище та тенденція міжнародних відносин**.** *Актуальні проблеми зовнішньої політики та міжнародних відносин: теорія і практика: збірник наукових праць.* К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2024. С. 4-42.
32. DiCicco J.M., Onea T.A. Great-Power Competition. *Oxford Research Encyclopedias*. 2023. 31 January. URL: https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.756
33. Толстов С.В. Система міжнародних відносин: внутрішні зв'язки та регулюючі механізми. *Антологія творчих досягнень*. Київ : Інститут світової економіки і міжнародних відносин, 2004. С. 263-289.
34. Multilateral System. *The United Nations*. URL: https://www.un.org/en/global-issues/multilateral-system
35. Flockhart T. The Coming Multi-Order World. *Contemporary Security Policy*. 2016. Vol. 37, No 1. P. 3-30. DOI: 10.1080/13523260.2016.1150053
36. Acharya A. After Liberal Hegemony: The Advent of a Multiplex World Order. *Ethics & International Affairs*. Fall 2017. Vol. 31, No. 3. P. 271-285.
37. Acharya A. The End of American World Order. 2nd Ed. Cambridge, UK: Polity Press, 2018. 224 p.
38. Mearsheimer J.J. Bound to Fail. The Rise and Fall of the Liberal International Order. *International Security*. Spring 2019. Vol. 43, No. 4. P. 7-50.
39. Rodrik D., Walt S.M. How to Build a Better Order. Limiting Great Power Rivalry in an Anarchic World. *Foreign affairs*. 2022. September/October. Vol. 101. No. 5. P. 142-155.
40. Herd G.P., Funk M. Strategic Competition, World Order and the Recurring Role of Proxies. *per Concordiam*. 2023. Vol. 12. No. 4. P. 7-9.
41. Haberman M., Kanno-Youngs Z., Troianovski A. A Call With Putin Spawns Peace Talks, Trump Says Trump Says. *The New York Times*. 2025. 13 February. P. A1.
42. Read: JD Vance's full speech on the fall of Europe. *The Spectator*. 2025. 14 February. URL: https://www.spectator.co.uk/article/jd-vance-what-i-worry-about-is-the-threat-from-within/
43. Conesa E., Kauffmann S. In Munich, JD Vance declares ideological war on Europe. *Le Monde*. 2025. February 15. URL: https://www.lemonde.fr/en/international/article/2025/02/15/in-munich-jd-vance-declares-ideological-war-on-europe_6738189_4.html
44. Concept Paper on the Global Governance Initiative. *Ministry of Foreign Affairs People's Republic of China*. September 01, 2025. URL: https://www.fmprc.gov.cn/eng/xw/wjbxw/202509/t20250901_11699912.html

References

1. McKay, D., Scott, H.M. (1983). *The rise of the great powers, 1648-1815*. New York: Longman. [In English].
2. Taylor, A.J.P. (1954). *The struggle for mastery in Europe, 1848-1918.* Oxford: Clarendon Press. [In English].
3. Schroder, P.W. (1994). *The Transformation of European politics, 1763-1848.* Oxford: Clarendon Press. [In English].

4. Kriiger, P., Schroder, P.W., Wüstenbecker, K. (eds.). (2002). *The Transformation of European politics, 1763-1848: Episode or Model in Modern History?* Münster: Lit. [In English].
5. Clark, C. (2013). *The sleepwalkers: How Europe went to war in 1914.* New York: Harper. [In English].
6. Black, J. (2002). *European international relations, 1648-1815.* New York: Palgrave Macmillan. [In English].
7. Darwin, J. (2009). *After Tamerlane: The Rise and Fall of Global Empires, 1400-2000.* London, New York etc.: Bloomsbury Publishing. [In English].
8. Kennedy, P. (1987). *The rise and fall of the great powers: Economic change and military conflict from 1500 to 2000.* New York: Random House. [In English].
9. Mearsheimer, J.J. (2001). *The tragedy of great power politics.* New York: W.W. Norton. [In English].
10. Steiner, Z. (2005). *The lights that failed: European international history, 1919–1933.* Oxford: Oxford University Press. [In English].
11. Steiner, Z. (2011). *The triumph of the dark: European international history, 1933–1939.* Oxford: Oxford University Press. [In English].
12. Weinberg, G.L. (1994). *A world at arms: A global history of World War II.* Cambridge: Cambridge University Press. [In English].
13. Gaddis, J.L. (2005). *The Cold War: A new history.* New York: Penguin Press. [In English].
14. Leffler, M.P. (1992). *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War.* Stanford: Stanford University Press. [In English].
15. Westad, O.A. (2007). *The global Cold War: Third world interventions and the making of our times.* Cambridge: Cambridge University Press. [In English].
16. Rosato, S. (2021). *Intentions in Great Power Politics: Uncertainty and the Roots of Conflict.* New Haven; London: Yale University Press. [In English].
17. Brands, H. (2022). *The Twilight Struggle: What the Cold War Teaches Us about Great-Power Rivalry Today.* New Haven: Yale University Press. [In English].
18. Kastner, J., Wohlforth, W.C. (2024). *A Measure Short of War: A Brief History of Great Power Subversion.* Oxford: Oxford University Press. [In English].
19. Mitchell, A. W. (2025). *Great Power Diplomacy: The Skill of Statecraft from Attila the Hun to Kissinger.* Princeton: Princeton University Press. [In English].
20. Sciutto, J. (2024). *The Return of Great Powers: Russia, China, and the Next World War.* New York: Dutton / Penguin Random House. [In English].
21. Anderson, S. (2024). On the Brink. *The New York Times Book Review.* May 5, p. 12. [In English].
22. Colby, E.A. (2021). *The Strategy of Denial: American Defense in an Age of Great Power Conflict.* New Haven; London: Yale University Press. [In English].
23. Pillsbury, M. (2015). *The Hundred-Year Marathon: China's Secret Strategy to Replace America as the Global Superpower.* New York: Henry Holt and Company. [In English].
24. Lynch, T.F. (ed.). (2020). *Strategic Assessment 2020. Into a New Era of Great Power Competition.* Washington, DC: NDU Press.
25. Rhamey, J.P., Bakich, S.D. (eds.). (2024). *The Sources of Great Power Competition: Rising Powers, Grand Strategy, and System Dynamics.* London: Routledge. [In English].
26. Bakich, S.D. (2024). System Complexity and Strategic Narratives in the Era of Great Power Competition. Rhamey, J.P., Bakich, S.D. (eds.). *The Sources of Great Power Competition: Rising Powers, Grand Strategy, and System Dynamics.* London: Routledge, pp. 1-14. [In English].
27. Kroenig, M. (2020). *The Return of Great Power Rivalry: Democracy versus Autocracy from the Ancient World to the U.S. and China.* Oxford: Oxford University Press. [In English].
28. McFaul, M. (2025). *Autocrats vs. Democrats: China, Russia, America, and the New Global Disorder.* New York: HarperCollins. [In English].

29. Istorychni vytoky ta transformatsiyni protsesy doby “kholodnoyi viyny” v Yevropi (1947-1975 rr.): monohrafiya. (2023). [Elektronne vydannya]. Za red. S.V. Tolstova. Kyiv: DU “Instytut vsesvitn′oyi istoriyi NAN Ukrayiny”. [In Ukrainian].
30. Tolstov, S.V., Fesenko, M.V. (2023). Dynamika konfliktnoyi vzayemodiyi u vidnosynakh SSHA z SRSR ta Rosiyeyu: porivnyal′nyy analiz. *Konfrontatsiya ta spivrobitnytstvo v mizhnarodnykh vidnosynakh: teoriya i praktyka*: zb. nauk. prats′. Kyiv: DU “Instytut vsesvitn′oyi istoriyi NAN Ukrayiny”, pp. 116-155. [In Ukrainian].
31. Tolstov, S.V. (2024). Supernytstvo velykykh derzhav yak yavyshche ta tendentsiya mizhnarodnykh vidnosyn. *Aktual'ni problemy zovnishn'oyi polityky ta mizhnarodnykh vidnosyn: teoriya i praktyka*: zbirnyk naukovykh prats′. Kyiv: DU “Instytut vsesvitn′oyi istoriyi NAN Ukrayiny”, pp. 4-42. [In Ukrainian].
32. DiCicco, J.M., Onea, T.A. (2023). Great-Power Competition. *Oxford Research Encyclopedias*. 31 January. [Online]. Available from: https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.756 [In English].
33. Tolstov, S.V. (2004). Systema mizhnarodnykh vidnosyn: vnutrishni zv″yazky ta rehulyuyuchi mekhanizmy. *Antolohiya tvorchykh dosyahnen′*. Kyiv: Instytut svitovoyi ekonomiky i mizhnarodnykh vidnosyn, pp. 263-289. [In Ukrainian].
34. Multilateral System. *The United Nations*. [Online]. Available from: https://www.un.org/en/global-issues/multilateral-system [In English].
35. Flockhart, T. (2016). The Coming Multi-Order World. *Contemporary Security Policy*, 37(1), pp. 3-30. DOI: 10.1080/13523260.2016.1150053 [In English].
36. Acharya, A. (2017). After Liberal Hegemony: The Advent of a Multiplex World Order. *Ethics & International Affairs*, 31(3), pp. 271-285. [In English].
37. Acharya, A. (2018). *The End of American World Order*. 2nd ed. Cambridge, UK: Polity Press. [In English].
38. Mearsheimer, J.J. (2019). Bound to Fail. The Rise and Fall of the Liberal International Order. *International Security*, 43(4), pp. 7-50. [In English].
39. Rodrik, D., Walt, S.M. (2022). How to Build a Better Order. Limiting Great Power Rivalry in an Anarchic World. *Foreign affairs*, 101(5), pp. 142-155. [In English].
40. Herd, G.P., Funk, M. (2023). Strategic Competition, World Order and the Recurring Role of Proxies. *per Concordiam*, 12(4), pp. 7-9. [In English].
41. Haberman, M., Kanno-Youngs, Z., Troianovski, A. (2025). A Call With Putin Spawns Peace Talks, Trump Says Trump Says. *The New York Times*. 13 February, p. A1. [In English].
42. Read: JD Vance’s full speech on the fall of Europe. (2025). *The Spectator*. 14 February. [Online]. Available from: https://www.spectator.co.uk/article/jd-vance-what-i-worry-about-is-the-threat-from-within/ [In English].
43. Conesa, E., Kauffmann, S. (2025). In Munich, JD Vance declares ideological war on Europe. *Le Monde*. February 15. [Online]. Available from: https://www.lemonde.fr/en/international/article/2025/02/15/in-munich-jd-vance-declares-ideological-war-on-europe_6738189_4.html [In English].
44. Concept Paper on the Global Governance Initiative. (2025). *Ministry of Foreign Affairs People’s Republic of China*. September 01. [Online]. Available from: https://www.fmprc.gov.cn/eng/xw/wjbxw/202509/t20250901_11699912.html [In English].

Tolstov S. Great Power Competition in the Multipolar International System of the 21st Century: Types, Forms and Methods.

Competition and rivalry between leading centers of power are traditional phenomena in international relations. Substantively, great power competition (GPC) reflects the desire of their ruling circles for international influence and control over territories, resources, trade routes etc. A key characteristic of relations between major states is the desire of the most powerful ones to establish a hegemonic regime, which allows them to dictate the rules and norms of the international order. At the

same time, the nature and sustainability of the international order depend either on the stability of the hegemonic regime or on the achievement of compromise accords and agreements within the framework of a balance of power regime.

The purpose of this article is to identify and systematize the causes and current trends of GPC, classifying its forms and methods. The author's concept of the study is based on empirical confirmation of the correspondence between the forms, methods, and intensity of competition between great powers and the type of international system. This article examines the role of competition between major powers in determining the structural factors of the international system and changing the general rules of international interaction.

The study categorized a universal list of the main causes of competition among major powers, including the struggle for global leadership, national security intentions, access to resources and markets, regional dominance, technological superiority, and ideological or politico-axiological contradictions.

Within the framework of this classification, the main forms and methods of GPC during the first quarter of the 21st century are clarified. Political forms of GPC are manifested in the transformation of alliances, diplomatic pressure, large-scale implementation of sanctions, and support for dependent governments or opposition movements within the territory of opponent states. Economic relations are characterized by trade wars, investment regulations, the use of debt bondage, and multiple technological limitations. Military relations demonstrate a reduction in barriers to the direct use of force and include the buildup of troops and defense budgets, the spread of hybrid warfare methods, and the support of proxy forces. Furthermore, there is a rapid diversification of technological, institutional, and informational-ideological methods of interstate rivalry.

***Keywords**: great power competition (GPC), centers of power, international regime, geostrategy, rivalry, alliances, peace, war.*

Надійшла до редколегії: 21.04.2026
Прийнята до друку після рецензування: 25.05.2026
Дата публікації: 20.07.2026